

**Ділова гра як форма проведення заняття
(на прикладі магістерського спецкурсу «Науковий семінар –
сучасні напрямки суспільно-географічних досліджень»)**

У цій статі представлено результати проведення ділової гри в межах магістерського спецсемінару. Висвітлено педагогічні, психологічні та методичні аспекти підготовки й проведення ділової гри. Зазначено набір компетентностей, якими має володіти фахівець у галузі суспільної географії, та розвитку яких сприяє впровадження в навчальний процес подібних форм роботи. Окреслено коло сучасних проблем регіонального розвитку, визначено найбільш актуальні, представлено місце майбутнього фахівця в їхньому вирішенні. У якості прикладу наведено узагальнююче заняття зі спецкурсу, яке проводилося в формі ділової гри та було присвячено проблематиці видобутку «нетрадиційного» газу на території Харківської області. Детально представлено мету, завдання, структуру ведення гри, розкрито сутність основних її елементів та зазначено результати. Подано посилання на Інтернет-ресурс (офіційний сайт кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства), де викладено відеозапис проведеного семінару.

Соціально-економічна географія, посідаючи важливе місце на стику природничих, суспільних та технічних наук сьогодні успішно може вирішувати важливі завдання удосконалення просторово-часової організації життєдіяльності суспільства; процесів його економічної, політичної, соціокультурної діяльності в умовах глобалізаційних виявів, оптимізації соціально-економічного розвитку конкретних територій, обґрунтування їхнього іміджу, взаємовідносин суспільства та природи й багато інших питань соціального значення. Фахівці в галузі соціально-економічної географії стають все більше затребувані в структурах та організаціях, що займаються питаннями регіонального розвитку. Підготовка таких спеціалістів необхідна і здійснюється в межах спеціальності «економічна та соціальна географія». У цілому, важливо не лише сформувати у магістрів певні знання, компетентності, а й застосовуючи сучасні педагогічні методи та технології, стимулювати пізнавальну активність і діяльність, пробудити активну громадську позицію, прищепити важливі позитивні ментальні якості тощо.

Спецкурс «Науковий семінар – сучасні напрямки суспільно-географічних досліджень» для магістрантів, які навчаються за спеціальністю «Економічна та соціальна географія» є авторським, він завершує теоретико-методологічну підготовку майбутніх фахівців. Тому за мету викладання курсу поставлено структурування та закріплення у студентів знань про теоретичні та методичні основи здійснення наукових досліджень із суспільної географії – загальну схему наукового дослідження, особливості

теоретичних і емпіричних досліджень, принципи та правила оформлення наукових робіт, методика роботи з науковою інформацією та літературою. Знання таких основ є засадами формування цілісного та комплексного погляду на географічну науку і сутність реалізації її наукових мети та завдань. Підготовка студентів до адекватного сприйняття нових актуальних проблем та напрямків подальшого розвитку системи географічних наук необхідна, щоб навчити їх бачити та розуміти сутність географічних процесів та явищ, сформувані практичні вміння та навички, необхідні в подальшій самостійній роботі. Отже, метою вивчення цієї дисципліни є засвоєння студентами знань із суспільної географії та методології економіко-географічного аналізу регіонального соціально-економічного розвитку в умовах формування ринкових відносин [5].

У набутті знань з питань організації та методики наукових досліджень особливої уваги вимагає поєднання вивчення цього спецсемінару з індивідуальною і самостійною роботою студентів. Навчання у формі самостійної роботи має не тільки закріпити набуті теоретичні знання, але й значно розширити та поглибити їх згідно з визначеними напрямками наукових досліджень. Виходячи з цього побудовано програму лекцій та складено завдання практичних занять спецкурсу про новітні напрямки сучасних суспільно-географічних досліджень [5, 6].

Традиційно, узагальнююче заняття зі спецсемінару проводиться у вигляді ділової гри. Як відомо, ділова гра – це форма відтворення предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відносин, характерних для цього виду практики [4]. До цього визначення слід додати, що, будучи засобом моделювання різноманітних умов професійної діяльності, аспектів людської активності і соціальної взаємодії, ділова гра виступає і методом пошуку нових способів її виконання, і методом ефективного навчання, оскільки знімає протиріччя між абстрактним характером навчального предмета і реальним характером професійної діяльності [1, 4]. Освітня функція ділової гри є значущою, оскільки «ділова гра дозволяє задати в навчанні предметний і соціальний контексти майбутньої професійної діяльності і тим самим змоделювати більш адекватні порівняно з традиційним навчанням умови формування особистості фахівця» [2, С. 128].

У діловій грі навчання учасників відбувається в процесі спільної діяльності. При цьому кожен вирішує свою окрему задачу відповідно до своєї ролі і функції. Спілкування в діловій грі – це не просто спілкування в процесі спільного засвоєння знань, але насамперед – спілкування, що імітує, відтворює спілкування людей у процесі реальної досліджуваної діяльності. Ділова гра – це не просто спільне навчання, це навчання спільній діяльності, вмінням і навичкам співпраці [1].

Традиційно ділову гру відносять до числа методів активного навчання. Сфера застосування ділових ігор як особливого методу навчання досить широка: економіка, управління, педагогіка, психологія, інженерні дисципліни, екологія, медицина, історія, географія тощо. Ділова гра включає в себе цілий комплекс методів активного навчання, наприклад: дискусію, мозковий штурм, аналіз конкретних ситуацій, дії за інструкцією, розбір пошти та ін. Розгляньмо специфіку ділової гри як вдалого методу удосконалення знань та практичних навичок студентів-географів.

Специфіка навчальних можливостей ділової гри як методу активного навчання в порівнянні з традиційними іграми полягає в тому, що процес навчання максимально наближений до реальної практичної діяльності керівників і фахівців; це досягається шляхом використання в ділових іграх моделей реальних соціально-економічних відносин [1]. Окрім того, метод ділових ігор являє собою організовану діяльність з операціоналізації теоретичних знань, переведення їх в діяльнісний контекст [4].

Зазначені вище особливості ділових ігор обумовлюють їхні переваги в порівнянні з традиційними методами навчання. У загальному вигляді цей освітній ресурс ділових ігор полягає в тому, що в них моделюється більш адекватний для формування особистості фахівця предметний і соціальний контекст. Конкретизувати цю тезу можна в наступному вигляді:

- гра дозволяє радикально скоротити час накопичення професійного досвіду;

- гра дає змогу експериментувати з подією, пробувати різні стратегії вирішення поставлених проблем тощо [3];

- у діловій грі «знання засвоюються не про запас, не для майбутнього застосування, не абстрактно, а в реальному для учасника процесі інформаційного забезпечення його ігрових дій, в динаміці розвитку сюжету ділової гри, у формуванні цілісного образу професійної ситуації» [2, с. 129];

- гра дозволяє формувати «у майбутніх фахівців цілісне уявлення про професійну діяльність в її динаміці» [2, с. 142];

- ділова гра дозволяє розширити соціальний досвід (комунікації, прийняття рішень тощо).

Одним з найскладніших етапів конструювання ділової гри є вибір і опис об'єкта імітації. «У якості такого об'єкта вибирається найбільш типовий фрагмент професійної реальності, виконання якого фахівцями вимагає системного застосування різноманітних умінь і навичок, «заготовлених» в учнів у період навчання, що передуює грі, при чому це застосування пов'язано з труднощами; до вирішення професійних завдань є залученим те чи інше коло фахівців, які мають різні інтереси і свої предмети діяльності. Таким чином, аж ніяк не будь-який зміст професійної діяльності підходить для ігрового моделювання, а тільки такий, який є досить

складним, містить у собі проблемність і не може бути засвоєним індивідуально» [2, С. 144].

Оскільки у викладанні спецсемінару ділова гра є узагальнюючим заняттям, то щороку обираються найбільш актуальні теми для її проведення. Зокрема, 2012/2013 навчального року ділову гру було проведено 5 грудня, а вибору її теми передувала конференція, яка проходила 20 листопада 2012 року в університеті й була присвячена питанням обізнаності населення Харківщини щодо особливостей розробки родовищ нетрадиційного газу. Зазначена проблема є однією з найбільш актуальних і болючих для суспільства багатьох країн світу, в тому числі і для України. Враховуючи комплексність проблеми (починаючи від геологічних розробок, враховуючи соціально-екологічні та економічні наслідки), зазначена проблематика найбільш повно підходила для визначення об'єкту імпровізації у процесі ділової гри.

Видобуток нетрадиційного газу є новим для Харківської області та, в той же час, – перспективним напрямом розвитку регіону, проте ряд важливих соціально-екологічних питань вимагає дослідження, в першу чергу – думки місцевого соціуму. Враховуючи рівень розвитку соціальної інфраструктури районів Харківщини (особливо сільської місцевості), низький рівень обізнаності населення (в першу чергу – сільського та того, яке мешкає в районах видобутку) з питань розробки родовищ нетрадиційних видів газу, необхідність попереднього моніторингу суспільної думки та формування позитивного іміджу компанії, найбільшого значення набувають дослідження соціальної складової, які базуються на конкретних теоретичних та практичних дослідженнях із подальшим втіленням їхніх результатів.

Отже, проблематика соціально-географічного спрямування залишається найбільш актуальною і важливою, враховуючи необхідність соціальної орієнтації розвитку держави. Розробка джерел нетрадиційного виду газу є новим, визнаним у світі, а також перспективним напрямком соціально-економічного розвитку Харківського регіону. Підвищення рівня обізнаності населення в цій галузі залишається напроцуд важливим завданням наукових практичних розробок, яке вимагає попередніх досліджень стану розвитку, виявлення громадської думки, аналізу поліпшення можливостей соціальної інфраструктури та економічного забезпечення сільських територій районів видобутку, проведення соціально орієнтованих робіт із підвищення рівня обізнаності населення території та формування позитивного ставлення до видобутку палива провідними світовими компаніями.

Відповідно, темою семінарського заняття було визначено «Суспільно-географічне обґрунтування проблеми розробки нетрадиційного газу для Харківського регіону», форма проведення, як вже зазначалося, – ділова гра.

Отже, головні питання, які були поставлені на початку ділової гри, можна сформулювати таким чином:

- сутність розробки подібного виду газу;
- актуальність проблеми;
- важливість проблематики для Харківщини та України в цілому;
- перспективність подібних розробок та впроваджень сучасних технологій в енергетику;
- обізнаність населення; готовність соціуму (місцевих громад).

Для розробки ділової гри принциповими моментами є визначення теми і цілей. Наприклад, у темі можуть бути відображені: характер діяльності; масштаб управління; склад інстанцій та умови обстановки. При визначенні цілей необхідно чітко визначити мету проведення гри, категорію студентів, які братимуть участь у грі, очікувані результати.

При постановці цілей необхідно розрізняти навчальні цілі гри (її ставить перед собою керівник гри) і цілі дій її учасників, які ставляться ними, виходячи з ігрових ролей [1]. Дуже важливим моментом є те, що через двоплановість гри як феномену цілеспрямованість реалізується в реальному й умовному плані. У реальному плані – це дидактичні і виховні цілі, в умовному – ігрові. При чому ігрові цілі потрібні не самі по собі, оскільки сам факт виграшу чи програшу нічого не додає до тих знань, умінь і навичок, якими повинен оволодіти фахівець; вони потрібні для створення мотивації до гри, відповідного емоційного фону; подібні цілі виконують роль засобу досягнення педагогічних цілей (формування предметної та соціальної компетентності фахівця) [2].

Базовим елементом ділової гри є сценарій. Сценарій ділової гри є основним документом для її проведення. Створена для його розробки група фахівців розбирає: кожен етап, фрагмент (бажано не більше трьох), зміст, епізоди, чітко визначає навчальну мету, готується інструкція кожному гравцеві і експертам, визначається повний комплект ролей, час гри, місце гри, використання вступного матеріалу або лекції, обговорюється порядок використання технічних засобів тощо [3, 6].

Метою семінару (у формі ділової гри) було визначено узагальнення теоретико-методичних знань та навичок магістрантів щодо вирішення важливих соціально-економічних проблем конкретної території з позиції соціально-економічної географії; активізація морально-вольових якостей молоді для подальшого формування активної громадської позиції в суспільстві; вміння аналізувати конкретні проблеми, які мають важливе суспільне значення для певних територій.

Загальний сценарій ділової гри мав наступний вигляд (рис. 1).

Присутні заслухали публічні виступи:

- «фахівців»-представників компанії, що прагне проводити розробку родовищ, – вони розкрили геологічні, технічні, технологічні та економічні аспекти своєї діяльності;

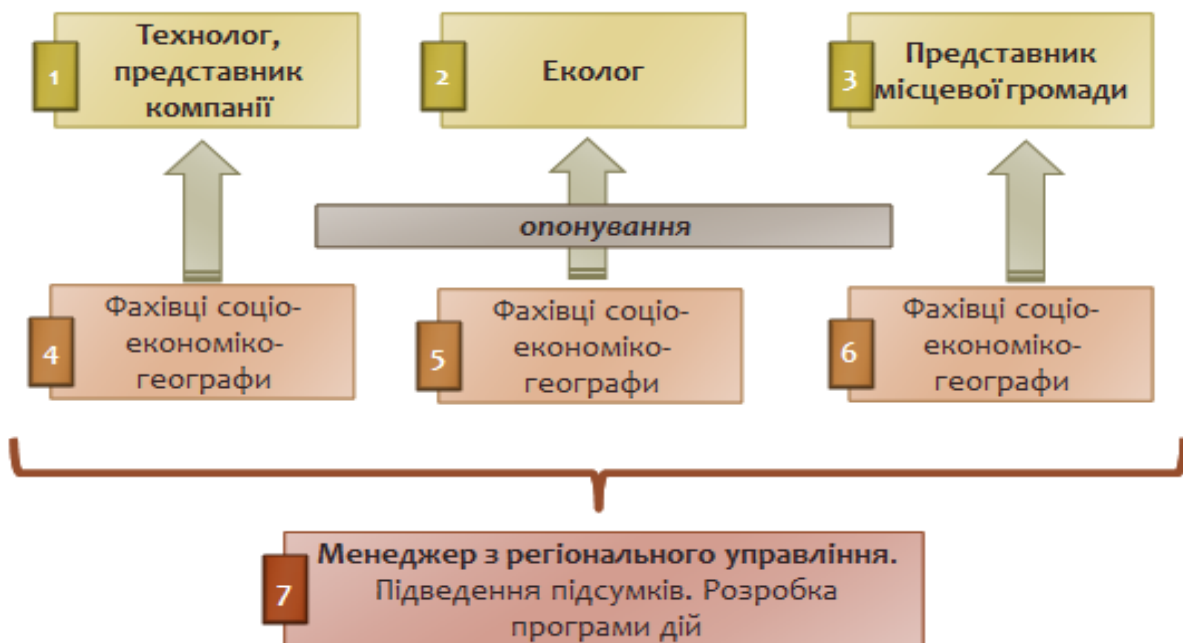
- «фахівців»-представників екологічних організацій, які всебічно вивчили проблему, спираючись на світовий досвід та природно-географічні умови території регіону, окреслили наявні та можливі екологічні наслідки;
- представників соціальних громад, безпосередньо самого населення, що проживає у місцях видобутку.

Групи експертів з позиції комплексного підходу мали опонувати виступаючим «фахівцям».

Загальне обговорення проблеми; алгоритм обговорення з погляду суспільної географії теми семінару (для груп фахівців соціо-економіко-географів за трьома напрямками):

- актуальність проблеми нетрадиційного газу для України та для Харківського регіону;
- наявність інформації з цієї проблематики;
- геологічні (технологічні) особливості та проблеми територій видобутку;
- екологічні особливості та проблеми територій видобутку;
- соціальні особливості та проблеми територій видобутку;
- позитивні та негативні моменти розробки родовищ нетрадиційного газу;
- пропозиції щодо дослідження теми та втілення технологій.

Підбиття підсумків та прийняття рішення під керівництвом менеджера з регіонального управління, «фахівця» в галузі соціально-економічної географії.

Рис. 1. Алгоритм проведення ділової гри за темою «Суспільно-географічне обґрунтування проблеми розробки нетрадиційного газу для Харківського регіону»

Під час заняття було порушено актуальне для Харківської області питання видобутку компанією Shell сланцевого газу. Четверо студентів підготували презентаційну інформацію щодо проблематики з погляду фахівців у галузі геології та техніки, екології та соціологів, а також представників місцевих громад. Магістранти підготували змістовні доповіді, продемонстрували цікавий відеоматеріал, проаналізували різні погляди науковців, представників місцевих громад на проблему можливості видобутку сланцевого газу в Харківському регіоні. Після отримання інформації від різних «експертів» обговорення ситуації почали три незалежні групи «фахівців» соціо-економіко-географів. Кожна з них доповідала рішення групи про доцільність видобутку сланцевого газу компанією Shell саме у Харківському регіоні з різних аспектів. Після цього виступив із підсумками та змістовним аналізом менеджер з регіонального управління, який підсумував усе сказане, а також зробив висновки про можливі інвестиції та загрози для регіону, пов'язані з видобутком сланцевого газу, запропонував програму дій для оптимізації планування цього процесу [6]. Свою думку з цього приводу висловили також аспіранти та викладачі кафедри, які виступили в ролі незалежних експертів соціо-економіко-географів. Зробила загальні висновки та підбила підсумки керівник семінару.

Отже, ділові ігри є трудомісткою формою навчання; є сенс їхнього використання для отримання цілісного досвіду виконання майбутньої професійної діяльності, систематизації в цілісну систему вже наявних умінь і навичок, отримання досвіду соціальних відносин, формування професійного творчого мислення. Компетентнісна участь студентів у грі вимагає завчасної їх підготовки (наприклад, слід попередньо вчити навичкам дискусії, аналізу ситуації, розігрування ролей тощо). Важливо уникати крайності редукування ділової гри, з одного боку, до тренажу, з іншого, – до азартної гри. Роль викладача є найбільш активною на етапі розробки, підготовки гри і на етапі її рефлексивної оцінки [2]. Ділова гра вимагає зміни ставлення до традиційного уявлення про поведінку студентів. Головним стає дотримання правил гри.

Проведення семінару у формі ділової гри викликало значний інтерес у студентів та присутніх актуальністю теми, застосуванням інноваційної методики. Обговорення таких актуальних питань зі студентами-магістрантами має неабияке значення для формування фахових вмінь та навичок у галузі соціально-економічної географії. Така підготовка, безумовно, підвищує конкурентоспроможність молодих фахівців на ринку праці, підвищуючи в них здатність до самореалізації тощо. Повний відеозапис семінару можна переглянути на сайті кафедри соціально-економічної географії й регіоназнавства [6] в розділі «навчально-методична робота» у вкладці «навчально-методичний комплекс».

Література

1. Атаманова Р. И. Деловая игра : сущность, методика конструирования и проведения / Р. И. Атаманова, Л. Н. Толстой // Центр незалежний соціологічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.indepsocres.spb.ru/home.html>
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход : метод. пособие / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
3. Ежова Л. В. Постановка и решение управленческих задач на промышленных предприятиях методом деловых игр / Л. В. Ежова // Центр незалежних соціологічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.indepsocres.spb.ru/home.html>
4. Національна психологічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary>
5. Немець Л. М. Науковий семінар – новітні напрями суспільно-географічних досліджень: навчально-методичний комплекс для самостійної роботи студентів-магістрантів, які навчаються за спеціальністю «Економічна та соціальна географія» / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, О. О. Яновська– Х., 2012. – 40 с.
6. Офіційний сайт кафедри соціально-економічної географії і регіонального знавства геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua>